

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА ІМ. О.О.ПОТЕБНІ

На правах рукопису

ЧЕМЕРКІН Сергій Григорович

**ТИПОЛОГІЯ ФОНОЛОГІЧНИХ СИСТЕМ
ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ ГОВІРОК**

Спеціальність 10.02.01 - українська мова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ 1995



00437229 (R)

Лінгвістично-лексикологічний Інституту укра-

Науковий керівник - доктор філологічних наук
професор
Гриценко П.Ю.

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук
професор
Закревська Я.В.,
кандидат філологічних наук
професор
Ковачук Г.О.

Провідна організація - Кам'янець-Подільський державний
педагогічний інститут

Захист відбудеться "18" жовтня 1995 року о 10 годині на
засіданні спеціалізованої ради (шифр Д 01.92.01) для захисту
дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філологічних
наук при Інституті мовознавства ім.О.О.Потебні НАН України
(252001, Київ - 1, вул.Грушевського, 4).

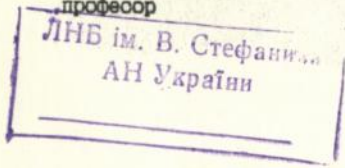
З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту
мовознавства ім.О.О.Потебні НАН України.

Автореферат розіслано "10" вересня 1995 року.

Учений секретар спеціалізованої ради
доктор філологічних наук

професор

Н.Г.Саярова



Опис діалектної мови як цілості завжди спирався на дослідження окремих діалектних систем. Проте сукупність знань про різні рівні окремих говірок не забезпечує повного кадастру діалекту; для цього необхідне поєднання описів окремих репрезентативних для досліджуваного діалекту говірок з наступним виявом типових ознак цих говірок і діалекту в цілому. Тому виникає необхідність створення докладних описів говірок на різних структурних рівнях.

Західнополіський говір, якому притаманні риси, що споріднюють його як з північними, так і з південно-західними діалектами, на фонетичному і фонологічному рівнях у науковій літературі представлений переважно розрізненими даними, що не дає цілісного уявлення про системи та типологічні ознаки цих говірок і діалекту в цілому. Тому постала необхідність створення повних фонетичних і фонологічних описів говірок, які репрезентують ядро і периферію цього діалекту.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що фонетика й фонологія західнополіського діалекту досі вивчені недостатньо, до того ж увага досі була зосереджена на дослідженні окремих рис фонетико-фонологічних систем (В.Ф.Покальчук, Ф.Д.Климчук, М.Я.Лесів, Г.О.Ковачук, П.М.Лиганець). Повних описів фонологічних систем у всіх їх виявах ще не було, а без них не можна визначити типологічні особливості цих систем.

Недостатність вивчення звукової та фонемної систем західнополіських говірок, необхідність підготовки бази даних для синтетичної праці "Українська діалектологія" зумовили вибір теми дослідження: опис і типологія фонетичних і фонологічних систем західнополіських говірок.

Мета дисертації - здійснити повний опис фонетико-фонологічних систем репрезентативних західнополіських говірок, виявити важливіші типологічні спільні риси цих говірок, встановити їх типи.

Предметом дослідження є фонетичні і фонологічні системи західнополіських говірок у всіх їх виявах: репертуар одиниць, синтагматика, парадигматика та кількісні характеристики цих одиниць.

Джерелами дослідження є записи діалектного мовлення, здійснені за спеціальною програмою впродовж 1992 - 1995 р.р. (21 год. ввучання), матеріали Загальнослов'янського лінгвістичного атласу, Атласу української мови, діалектологічні дослідження, діалектні словники.

У роботі використані описовий і типологічний методи.

У славістичній та українській мовознавчих традиціях використовувались різноманітні методики вияву та опису фонетичної та фонологічної систем. Усіх їх об'єднує прагнення до максимально повного відтворення об'єкта дослідження. Найбільш повні описи українських говірок здійснено О.Броком, О.Лешкою, Т.В.Назаровою, А.М.Залеським, Л.Е.Калнинь, Л.І.Масленниковою, Т.В.Поповою. Частина фонологічних описів спрямована на вияв складу одиниць, звукової і фонемної синтагматики та парадигматики. Дана робота продовжує традицію таких описів; у ній уперше застосована методика повного фонетичного і фонологічного опису щодо західнополіського діалекту.

Новизна роботи полягає у тому, що в ній уперше здійснюється системний опис фонетики та фонології західнополіських говірок, визначаються їх типологічні особливості. Поєднання зазна-

ченої методики фонологічного опису з визначенням типів фонологічних систем здійснюється в українській діалектології вперше.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що у науковий обіг вводиться новий великий за обсягом фонетичний і фонологічний матеріал; результати дослідження та додана до роботи Хрестоматія діалектних текстів можуть бути використані при вивченні фонетичного й фонологічного рівнів західнополіських говірок, створенні курсу української діалектології, в лінгводидактиці.

На захист виносяться такі положення:

1) репертуар одиниць, що складають фонетичні і фонологічні системи досліджуваних говірок, включає набір звуко- та фонемовиявів, спільних для усіх говірок, та одиниці, які притаманні лише окремим говіркам; останні є позиційно аумовленими;

2) фонологічну систему кожної досліджуваної говірки формують опозиції фонем та їх нейтралізація, а також лакуни у дистрибуції фонем; компонентами фонологічних систем є фонем та архіфонем;

3) максимальні набори голосних фонем не виявлені в жодній позиції, а максимальні набори приголосних фонем реалізуються у всіх досліджуваних говірках лише у позиції перед [ʲe], [e]; зіставлення наборів фонем досліджуваних говірок у тих самих позиціях засвідчує їх варіативність;

4) позиційні набори приголосних фонем формуються з архіфонем частіше, ніж позиційні набори голосних фонем;

5) усім досліджуваним говіркам властивий шестифонемний наголошений вокалізм; консонантизм у плані репертуару виявляє варіативність;

6) опозиції голосних фонем нейтралізуються тільки у ненаголошених складах; у всіх говірках нейтралізуються опозиції голосних переднього ряду, а нейтралізація опозицій голосних заднього ряду виявляється лише у частині говірок; частині досліджуваних говірок властиве укання;

7) у групі приголосних фонем найчастіше нейтралізуються опозиції передньоязикових свистячих приголосних, найменше піддаються нейтралізації опозиції зімкнено-прохідних приголосних.

Основні положення дисертації були апробовані на засіданнях відділу діалектології Інституту української мови НАН України, на Наукових читаннях пам'яті Т.В.Назарової (м.Київ, 1993 р.), на Всеукраїнській науковій конференції "Українська мова на Буковині" (м.Чернівці, 1994 р.), на міжнародній науковій конференції "Полісся: історія, мова, матеріальна та духовна культура" (м.Київ, 1995). Положення дисертації знайшли відбиття у трьох публікаціях.

Структура роботи: дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків, додатків, списку джерел і літератури.

У **Вступі** розглядаються предмет дослідження, актуальність і новизна, визначаються принципи та методика роботи; обґрунтовується положення про те, що опис фонетичної і фонологічної системи говірки базується на вияві синтагматичних і парадигматичних відношень елементів. Аналіз синтагматики (сполучення звука з паузою, з сусідніми голосними та приголосними) є інструментом вияву сполуки звуків у говірці, які реально існують, які є потенційно можливими, які - неможливими; компонентом опису є а'ясування позиційних чергувань звуків; опис фонологічної системи говірки включає визначення набору фонем, їх дистрибуцію, чергу-

вання фонем і архіфоном. У вступі також розглядається стан дослідження фонетики і фонології західнополіських говірок.

У першому розділі "Фонетичні і фонологічні системи західнополіських говірок" подається описи фонетичних і фонологічних систем говірок. У першій главі "Фонетична і фонологічна системи говірки с. Підгайці" досліджується склад і функціонування фонетичної й фонологічної систем окремої говірки.

Система вокалізму досліджуваної говірки характеризується наявністю звуковиявів переднього, середньо-заднього і заднього рядів, високого, середнього та низького підняття. Лабіальність виявляється лише у голосних заднього ряду високого та середнього підняття.

За правилами синтагматичної сполучуваності з попередньою і наступною паузою поєднуються голосні [i], [i], [i], [i], [e], [e], [y], [y], [o], [o], [a], [a] (і с'тим, о коу'диза' бу'до, а пироу'г'іу'); не відзначено між паузами звуки [i], [i], [e], [e], бо вони виявляються лише в середині такту в алегровому темпі (г'іко, коу'тср'іі, йек 'як', коу'ср); [o'] не виявлений у позиції з попередньою і наступною паузами одночасно, бо залежить від місця у такті, яке не зумовлене позицією початку і кінця такту одночасно. Лише з твердими попередніми приголосними поєднуються [i], [i], [e] (ва'рили, пи'р'ід, у'д'ізі'еш), лише з палатальними - [i], [i] (аши'п'і'до, двоу'йур'ід'н'іі), інша частина голосних поєднується як з твердими, так і з палатальними приголосними (напр., [a], [e]: 'бу'да, 'нос'ат', 'по'ла, д'ет'ричн'і 'електричний'). Якість наступного приголосного не впливає на характер самого вокала, тому після будь-якого голосного може стояти будь-який приголосний

(на По^уд^іс^і, за^ріже, йиди^{мо}, по^рваний^і). Між собою го-
лосні позднуються без обмежень (по^уікна 'по вікна',
так^ео).

Позиційні чергування голосних звуків, як правило, відбува-
ються завдяки зміні наголосення звука у морфемі (к^рі-
к^он^ак^у, зем^лу - по^азим^ді). Крім того, у говірці відбу-
вається чергування [y] - [ÿ], зумовлене позиційним впливом на
звук після паузи чи голосного перед приголосним звуком (на-
гу^чити - ÿ^читис^е).

Фонематична реалізація голосних і приголосних у певних по-
зиціях подається у вигляді схем.

Максимальний набір фонем характеризується 6-тифонемним на-
голошеним вокалізмом при загальній кількості 12-ти фонем.*

| | передній ряд | задній ряд |
|------------------|--------------|------------|
| | i <i> | |
| високе підняття | i <i> | y <y> |
| середнє підняття | e <e> | o <o> |
| нижнє підняття | a <a> | |

У ненаголошених позиціях відбувається нейтралізація опози-
цій за способом творення, яка представлена архіфонемами <о_y>,
<и_o> - г<о_y>^ібох, р<и_o>^ірина, архіфонемами виявлені лише після

*Для представлення позиційних одиниць фонологічної системи
використовуємо додаткові знаки фонематичної транскрипції: а) фон-
еми наголошеного вокалізму наводимо в прямих дужках, ненаголо-
шеного - в лаганих - |i|, <i>; б) голосні архіфонемами подаються
з малою літерою внизу справа - <и_o>; в) приголосні архіфонемами,
у яких відсутня диференційна ознака за палатальністю, подаються
із знаком "мінус" перед позначенням палатальності - |m⁻|; г)
приголосні архіфонемами, у яких відсутня диференційна ознака за
участю голосу, місцем чи способом творення, подаються з малою
літерою внизу справа - |t_d|.

твердих приголосних, напр., позиція після [д]:

| | передній ряд | задній ряд |
|------------------|--------------|------------|
| високе підняття | i | y <y> |
| | <иє> | |
| середнє підняття | e | o <o> |
| низьке підняття | a <a> | |

У позиції після протетичного [г] нейтралізується опозиція [o] : [y], напр.:

| | передній ряд | задній ряд |
|------------------|--------------|------------|
| високе підняття | | y |
| | | <oу> |
| середнє підняття | e <є> | o |
| низьке підняття | a <a> | |

У позиції після твердих задньоязикових приголосних голосні переднього ряду не виявляються, напр., позиція після [к]:

| | передній ряд | задній ряд |
|------------------|--------------|------------|
| високе підняття | | y <y> |
| середнє підняття | | o <o> |
| низьке підняття | a <a> | |

У позиції після палатальних губних, задньоязикових та [p'] виявлені тільки голосні переднього ряду, напр., позиція після [б']:

| | передній ряд | задній р |
|------------------|--------------|----------|
| високе підняття | i <i> | |
| середнє підняття | e <e> | |
| низьке підняття | | |

Найменша кількість фонем виявляється у позиції після палатальних піднебінних приголосних, напр., позиція після [ш']:

| | передній ряд | задній ряд |
|------------------|--------------|------------|
| високе підняття | <i> | |
| середнє підняття | | |
| низьке підняття | | |

У наголошеній і ненаголошеній позиціях відбувається чергування фонем і архіфоном (напр.: |e| - <и_a> - 'pleiбра - р<и_a>б'рина).

Історичні чергування голосних фонем представлені спільнослов'янськими та власнеукраїнськими змінами: |e| - |a| - ди^e'мала - д'а'гайе, |i| - |y| - 'дикати - аду'шило, |i| - |e| - вибеⁱ'рати - би^e'ре, |o| - |a| - сто^v'йт' - стаўд'ейут', |i| - |i| - си'дит' - с'і'дає, г'римне - гр'ім, |o| - |i| - 'рок'іў - р'ік, |e| - |i| - ми^e'не - м'іў.

Можливість сполучення голосних [i], [и] тільки з негадноязиковими приголосними підтверджується реалізацією посл. *у після задньоязикових приголосних звуком [i] (по^v'кісло, 'мог'ідок, але 'риба, сир).

Система консонантизму характеризується наявністю губних, передньо-, середньо- і задньоязикових, піднебінних та фарингальних звуковиявів - за місцем творення, проривних, фрикативних та афrikативних приголосних - за способом творення, сонорних та шумних - за участю голосу, твердих та м'яких - за палатальністю.

З попередньою чи наступною паузою приголосні звуки поєднуються без обмежень, не зафіксовано сполучення палатальних губних, передньоязикового [p'], задньоязикових, піднебінних та фарингального з наступною паузою. Між паузами приголосні не зафіксовано.

У сподуках приголосних звуків з приголосними відзначено поєднання шумних приголосних із сонорними та тенденцію до поєднання глухих з глухими, а дзвінких - з дзвінкими приголосними - приота'вау, п'іт'т'агнут', ходж'заўтра. Приголосний [н] не поєднується з попередніми палатальними передньоязиковими приголосними. Будь-який твердий приголосний не сполучається з наступним приголосним, який є його корелятом за палатальністю. Палатальні губні, [р'], задньоязикові, піднебінні та [г'] не виявляються у сполученнях з наступним приголосним, крім такого ж наступного звука - об'б'і'лити (губні поєднуються ще й з наступним [й] - аб'і'йе).

Значна частина позиційних чергувань приголосних представлена прикладами зміни дзвінкий / глухий, яка відбувається у позиції перед наступним шумним звуком (аби'райе - о'ходиц'а), та твердий / м'який, яка відбувається у позиції перед [ʲ], [j] та перед палатальним тих самих артикуляційних характеристик (ки'нидис'а - 'ж'інка, с'си'ла - с'с'ерид'ра).

У фонологічній системі консонантизму максимальний набір фонем нараховує 38 одиниць. Він реалізується в позиції перед [ʲe], [e]:

| | губні | | передньояз. | | піднебінні | | задньояз. | |
|-------------------|-------|-----|-------------|-----|------------|---|-----------|-----|
| | тв. | пл. | тв. | пл. | | | тв. | пл. |
| <u>ігл.</u> | п | п' | т | т' | | | | к |
| <u>проривні</u> | дг. | б | б' | д | д' | | | г |
| <u>ігл.</u> | | | ц | ц' | ч | | | |
| <u>афrikатив.</u> | дг. | | дг' | дг' | дж | | | |
| <u>ігл.</u> | ф | ф' | с | с' | ш | | х | |
| <u>ідг.</u> | | | з | з' | ж | г | г' | |

| | | | | | | |
|------------|--|----|------|----|------|--|
| фрикативні | | в' | в'' | | й | |
| змішано- | | | | л' | л' ' | |
| прохідні | | м' | м' ' | н' | н' ' | |

Опозиції за палатальність губних приголосних та [р] :
 [р'), [г] : [г'] нейтралізуються перед усіма голосними, крім
 [ʲe], [e] - л'у́лама, га'л'р'ачи́, за'л'г'уби́т, напр., по-
 зиція перед [ʲa], [a]:

| | губні | передньояз. піднебінні | | задньояз. |
|------------|-------|------------------------|-------|-----------|
| | | тв. | пл. | |
| гд. | п' ' | т' | т' ' | к' |
| проривні | дэ. | б' ' | д' | д' ' |
| гд. | | ц' | ц' ' | ч' |
| африкатив. | дэ. | дз' | дз' ' | дж' |
| гд. | ф' ' | с' | с' ' | ш' |
| дв. | | а' | а' ' | ж' |
| фрикативні | | в' ' | | й |
| змішано- | | | л' | л' ' |
| прохідні | | м' ' | н' | н' ' |

Перед [ʲi], [i] нейтралізуються опозиції за палатальність
 у всіх палатальних і твердих фонем, напр.:

| | губні | передньояз. піднебінні | задньояз. |
|----------|-------|------------------------|-----------|
| гд. | п' ' | т' ' | к' |
| проривні | дэ. | д' ' | г' |

| | | | | | |
|------------|------|------|-------|-----|------|
| | ігл. | | іц'' | ічі | |
| африкатив. | іда. | | іда'' | іда | |
| | ігл. | іф'' | іс'' | іші | іхі |
| | іда. | | іа'' | іжі | іг'' |
| фрикативні | і | ів'' | | ій | |
| | і | | іл'' | | |
| зімкнено- | і | | ір'' | | |
| прохідні | і | ім'' | ін'' | | |

Те ж стосується і позиції перед [и], [и], але в даному випадку, крім нейтралізації опозицій, для задньоязикових фонем та ій - дистрибутивна лакуна, тобто у заданій позиції фонем не зустрічаються у говірці, напр.:

| | | губні | передньояз. | піднебінні | задньояз. |
|------------|------|-------|-------------|------------|-----------|
| | ігл. | іп'' | іт'' | | |
| проривні | іда. | іб'' | ід'' | | |
| | ігл. | | іц'' | ічі | |
| африкатив. | іда. | | іда'' | іда | |
| | ігл. | іф'' | іс'' | іші | |
| | іда. | | іа'' | іжі | іг'' |
| фрикативні | і | ів'' | | | |
| | і | | іл'' | | |
| зімкнено- | і | | ір'' | | |
| прохідні | і | ім'' | ін'' | | |

Нейтралізація опозицій шумних приголосних за участю голосу відбувається у позиції: перед шумним чи перед паузою, за якою перебуває шумний приголосний - іса'би'райе, іод'а'іх' та'к'іі, напр., позиція перед [п]:

| | губні | передньояз. | | піднебінні | задньояз. |
|-------------------|------------------|------------------|------------------|----------------|----------------|
| | | тв. | пл. | | |
| проривні | п ^а | т ^а | т ^д ' | | к ^г |
| африкатив. | | ц ^а | ц ^а ' | ч ^ж | |
| фрикативні | ф ^в ' | с ^а | с ^а ' | ш ^ж | х ^г |
| зімкнено-прохідні | в ^в ' | л ^л | л ^л ' | й | |
| | | р ^р ' | | | |
| прохідні | м ^м ' | н ^н | н ^н ' | | |

Позиція перед [д']:

| | губні | передньояз. | | піднебінні | задньояз. |
|-------------------|------------------|------------------|------------------|------------------|----------------|
| | | тв. | пл. | | |
| проривні | п ^а ' | | т ^а ' | | к ^г |
| африкатив. | | ц ^а | ц ^а ' | ч ^ж ' | |
| фрикативні | ф ^в ' | с ^а | с ^а ' | ш ^ж | х ^г |
| зімкнено-прохідні | в ^в ' | л ^л | л ^л ' | й | |
| | | р ^р ' | | | |
| прохідні | м ^м ' | н ^н | н ^н ' | | |

Опозиція за м'якість нейтралізується у парах, що репрезентують передньоязикові приголосні в позиції перед [н] - цайт' | нацит., г'рага' | ниї;

| | губні | передньояз. | піднебінні | задньояз. |
|------------|------------------|------------------|-------------------|-----------|
| | | тв. пл. | | |
| гд. | п ⁻ ' | т ⁻ ' | | к |
| проривні | дз. | б ⁻ ' | д ⁻ ' | г' |
| | гд. | | ц ⁻ ' | ч |
| африкатив. | дз. | | дз ⁻ ' | дж |
| | гд. | ф ⁻ ' | с ⁻ ' | ш |
| | дз. | | з ⁻ ' | ж |
| фрикативні | з ⁻ ' | | й | |
| | | д | д' | |
| зімкнено- | | р ⁻ ' | | |
| прохідні | | м ⁻ ' | н ⁻ ' | |

Відзначено чергування фонем і архіфоном, наприклад: |мі - |м⁻'| - в^а|мілене - ви^а|ім⁻'іноу.

Історичні чергування приголосних фонем з фонемами і фонемосподуками представлено змінами губних, передньо- і задньоязикових: |б| - |бл[']| - 'робит' - ро^у'бл'у, |в| - |вл[']| - по^у'с'та-
вит' - с'таўд'ат', |з| - |зв[']| - 'дери́во - ди́рив'яни, |д| - |дж| - о[']ходи́ц'а - оп'ходжу́є, |т| - |ч| - ско^у'ти́ла - ка[']чайє, |г| - |з[']| - |ж| - но^у'га - на^н'о^у'з'і - 'но́шка, |з| - |ж| - ка[']за́да - 'ка́же, |к| - |ч| - по^у'кликáли - к[']личу́т', за[']р'і́ку - 'р'і́чка, |х| - |ш| - су[']х'і́й - су́ши'на, 'мух'і - 'му́шка.

Виявлено рефлекси приголосних звуків праслов'янської мови.

За цією ж схемою подано описи говірок с.Рівниці Маневичького р-ну Волинської обл., с.Баландичі Іванівського р-ну Брестської обл., с.Озеро Ківерцівського р-ну Волинської обл. у другій, третій та четвертій главах. Фонетичні та фонологічні системи цих говірок і говірки с.Підгайці мають багато спільних

рис і таких, що диференціюють кожну говірку чи частину говірок.

У другому розділі "Типологія фонетичних і фонологічних ознак" розглядаються особливості проведення типологічного дослідження та проводиться типологія говірок на основі вияву: 1) спільного для всіх говірок; 2) спільного для частини говірок; 3) специфічних особливостей.

1. Взаємовідношення фонетичних і фонологічних фактів західнополіських говірок.

Вокалізм.

1. Досліджені західнополіські говірки репрезентовані голосними переднього, середньо-заднього і заднього рядів. Вокали заднього ряду представлені на усіх підняттях, передньорядні голосні - від високого до середнього підняття. Лабіальність виявлено лише у голосних заднього ряду на піднятті від високого до низько-середнього.

Голосні [i¹], [i], [i²], [i], [e], [e], [y], [y], [o], [o], [a], [a] функціонують в усіх говірках.

Специфічними особливостями говірок можна вважати наявність звуків: [a^o], [a^o], [ã] - в О.*, [t̪], [t̪], [ʃ], [ʃ] - у П., [i¹], [i¹] - у Р.

2. У ополученні голосних звуків з паузами, приголосними та голосними виявлено ряд особливостей.

2.1. Між паузами, як правило, не зустрічаються звуки, які зумовлені позиційно. У Б. у позиції між паузами наявні всі голосні. Найбільше звуків, реалізація яких залежить від позиції у такті, відзначено у П.

*умовні скорочення: говірка с.Баландичі - Б., говірка с.Озеро - О., говірка с.Підгайці - П., говірка с.Розничі - Р.

Після паузи у Б. та Р. можуть знаходитись будь-які голосні (і'ти, отакейе'го - Б., и'ншому - Р.). Деякі голосні, існування яких зумовлене позиційно, в О. та П. у позиції після паузи не виявлені (напр., [á] в О. виявляється тільки між палатальними передньоязиковими приголосними - ва'кол'ат').

Перед паузою можуть стояти усі голосні Б. (моло'ю, мов'чу), в інших говірках голосні мають позиційні обмеження (напр., у Р. [и⁰] не знаходиться у кінці такту).

2.2. У сполученні голосних з попереднім приголосним виявлено риси, притаманні усім говіркам:

а) попередній приголосний перед [i], [i] з палатальним крім випадків, коли приголосний входить до складу проклітики (в'ін - Б., о'іла - О., в'іс'ім - П., але в'ір'куц'ку - Р.);

б) після голосних [i], [i], [и], [и], [e], [e], [y], [y], [o], [o], [a], [a] знаходяться будь-які приголосні (ти'пер - Б., робит' - О., разом - П., кол'а'дуйт' - Р.).

Однак, які властиві лише окремим говіркам:

а) голосний [i] не сполучається з попередніми піднебінними приголосними; голосні [e], [e] не сполучаються з попередніми твердими задньоязиковими та піднебінними приголосними - О.;

б) голосні [e], [e] поєднуються з попередніми палатальними піднебінними приголосними у Б. (ди'ж'ела, ду'ш'е 'душа').

2.3. Голосні поєднуються з голосними з незначними обмеженнями. Не поєднуються з голосними частина вокалів, які зумовлені позицією (напр., голосні [a⁰], [a⁰] в О. обмежуються позицією після твердих губних і сонорних та [й] перед [ў] - висту'паоў, начи'наоў, на'о'йнаоў.)

3. Позиційним чергуванням, що відбувається в усіх говірках

в [ʼe] - [и] (напр., о¹тебе - про¹ти¹бе - Б., дериво - див¹йани - О.). Крім того, визначено позиційні зміни, характерні лише кільком говіркам: [ʼo] - [o^v] - О., П., Р. (робит¹ - на^vро^vбот¹и - О.), [ʼi] - [и] - Б., О. (б¹ідни - бидо¹вали - Б.), [y] - [ÿ] - О., П. (йіх у¹ва¹пас¹і - до^vч¹ка ÿ¹клубо^vчи¹н¹ - О.). Лише в О. виявлені чергування [ʼe] - [e^x], [и^e]; [ʼa] - [ʼa^o]; [a] - [ã] (напр., не^xа¹наіу - зна^oÿ, Тро^vо¹-ц¹а¹нец¹ - ÿ¹Тро^vо¹ц¹ан¹ц¹і).

4. Усі досліджувані говірки характеризуються шестифонемним наголошеним вокалізмом.

5. Для західнополіських говірок характерне укання, яке виявляється у нейтралізації опозиції [o] : [y], однак умови нейтралізації у говірках різні. В О. нейтралізація відбувається тоді, коли [o] знаходиться в переднаголошеній позиції в наступним [ʼy]. Результатом цієї нейтралізації є голосний [y] (ку¹жух). У П. опозиція руйнується тоді, коли ненаголошений [o] вживається на початку слова з консонантним прикриттям. Реалізація нейтралізації виявляється звуком [y], чим, однак, не обмежується явище укання у західнополіських говірках, - в О., П., Р. ненаголошений голосний [o] в інших позиціях реалізується [o^v] (ко^v-ро^vваі - О., годо^vву - Р.). Укання відсутнє у Б.

Характерним явищем для говірок є нейтралізація опозиції [e] : [и]. У Р. нейтралізація відбувається у будь-якій ненаголошеній позиції, однак регулярність нейтралізації не засвідчена. У П. нейтралізується опозиція в усіх ненаголошених складах у позиції після твердих і негадильовязикових приголосних. У Б. нейтралізація опозиції відбувається лише в переднаголошених складах. В О. нейтралізація відбувається в другому, третьому і

т.д. переднаголосених складах. В усіх цих говірках нейтралізація реалізується звуком [и] (ож<и>'нився - Б., в<и>си'лилися - О., т<и>'пер - П., пир<и>'пише - Р.).

У Б. нейтралізація опозиції [і]: [и] виявляється звуком [и] в переднаголосених і арідка в післянаголосених позиціях (д<и>в'ч'ета).

Консонантизм.

1. За участю голосу і шуму приголосні звуки говірок поділяються на сонорні, шумні давінки та шумні глухі; за місцем творення - на губні, передньоязикові (з групи яких виділяються свистячі приголосні), піднебінні, середньоязикові, задньоязикові та фарингальні приголосні; за способом творення - на проривні, фрикативні та африкативні. Крім того, приголосні, що функціонують у говірках, ще поділяються на тверді і палатальні.

2. Приголосні звуки можуть сполучатися з голосними, паузами та приголосними.

2.1. Сполучки консонантів з вокалами подано в описі вокалізму (див. 2.2.).

2.2. З попередньою паузою всі приголосні досліджуваних говірок сполучаються з такими обмеженнями, як неможливість використання у кінці слова палатальних губних, задньоязикових, піднебінних, фарингального та [p'] (Б., О., П., Р.); [й], [в] (О.), неможливість сполучення приголосного з наступною паузою в залежності від якості постпаузального звуку: давінкий та глухий приголосний поєднується з наступною паузою в усіх говірках лише тоді, коли після паузи стоїть відповідно неглухий та не давінкий звук (ви'ходить' паробок - ви'ходить' зда'лка - Б., ш'іс'ц' рок'і'ю - ш'іс'да'душ - О.) Між паузами приголосні не відзна-

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

чено.

2.3. Загальними правилами сполучення приголосних з приголосними є:

а) будь-який твердий приголосний, який входить у корелятивну пару за твердістю / м'якістю, ніколи не сполучається з наступним своїм палатальним відповідником;

б) [й] не поєднується з жодним наступним приголосним.

2.3.1. Порівняно з іншими приголосними, сонорні характеризуються більш широкими можливостями поєднання з наступними консонантами. Обмеженням у сполученні з наступними приголосними в усіх говірках є: неможливість поєднання палатальних губних сонорних з наступними приголосними, крім сполучення з [й] у П., Р. і [ї] у П. До поодиноких явищ належать: наявність сполуки [p'] з наступним [й] у П., Р. (мат'іp'і'яд - Р.), відсутність сполук [в] з наступним приголосним, крім [й], у О. (ни[^]прив'іа-вана). В О. тверді сонорні передньоязикові приголосні поєднуються з твердими передньоязиковими приголосними, і відповідно палатальні сонорні передньоязикові - з передньоязиковими палатальними приголосними, крім сполуки з [p'] (анти[^]л'еріа, тан[^]ц'уіе).

2.3.2. У групі губних приголосних у всіх говірках виявляється поєднання давінких приголосних з давінкими, а глухих - з глухими та усіх приголосних з сонорними, крім [ў], [ї] у Б., О., Р. (поппа[^]дало - Б., 'бапка - О., оба[^]вала - П., шоп[^]повир[^]нув - Р.). Корелятом звука [ф] за давінкістю у Б. може бути сонорний [в].

Будь-який палатальний губний приголосний поєднується лише з таким же губним палатальним у всіх говірках та з наступним

[й] у П., Р.

2.3.3. Як і в групі губних приголосних, у групі передньоязикових давінки поєднуються з давінками, а глухі - з глухими приголосними (ни[^]да[^]йуд[^]же - Б., туд[^]же - О., от[^]самого - П., с[^]хати - Р.).

У П. проривні та свистячі передньоязикові сполучаються з приголосними усіх локальних рядів; у Р. проривні не поєднуються з [ў], [ї]; у Б. проривні не поєднуються з наступними [ў], [ї], афrikативними, а свистячі - з [ў], [ї] та піднебінними приголосними, крім того, [з] не поєднується з [д[^]], [с] - з [ц[^]] і [с[^]] - з [т[^]]; в О. проривні не поєднуються з [ў], [ї], свистячими, піднебінними, афrikативними та передньоязиковими палатальними, крім [р[^]]; тверді свистячі не поєднуються з [ў], [ї], наступними палатальними губними і передньоязиковими, усіма піднебінними, палатальні свистячі - з [ў], [ї], проривними [д[^]] і [т[^]] і піднебінними приголосними.

2.3.4. В усіх говірках тверді піднебінні давінки приголосні поєднуються з давінками та сонорними, а глухі - з глухими та сонорними (каждому - Б., лошка - О., ходж[^]даї - П., рош[^]шатани - Р.). Тверді піднебінні не стикаються з [ў], [ї] у Б., О., Р., і зі свистячими приголосними у Б., О.

Палатальний піднебінний поєднується лише з таким самим палатальним піднебінним у О., з таким самим палатальним піднебінним і [й] у П., Р., з тим самим палатальним і твердим відповідником у Б.

2.3.5. Тверді давінки задньоязикові приголосні сполучаються з неглухими, а глухі - з недавінками звуками в усіх говірках, крім [ў], [ї] (йег[^]д[^]іти - Б., йег[^]би - О., с[^]мокче - П.,

хто - Р.).

Будь-який палатальний задньоязиковий приголосний поєднується з таким самим палатальним задньоязиковим у всіх говірках, а у Р. з [й].

2.3.6. При поєднанні [ў], [ї] з приголосними обмежень немає, крім сполучень з [ў], [ї] у Б., О., Р. (ў^аполе - Б., во^їна - О., д^їчата - П., Са^їмі^їдо - Р.).

3. Позиційні чергування приголосних відбуваються на основі зміни консонантності звука, наявності палатальності та зміни артикуляційних ознак.

3.1. Умовами чергування давінкий / глухий приголосний у кінці такту є наявність на початку наступного такту протилежного звука за ознакою голосу; чергування давінкий / глухий в середині такту відбувається за умови, коли наступний приголосний теж протилежний за ознакою голосу. Це чергування відбувається в усіх досліджуваних говірках (су^оід - су^оітка - Б., плу^їжок - плу^їка - О., бу^та^вітк^і - бу^та^шо - П., од^лежати - по^то^дходили - Р.). Якщо пауза між тактами довготривала, то чергування не відбувається в жодній з говірок (напр., йак хоч^т - йак хот^ї до^вкажує, але ро^вби со^ві^бі йак хоч^т // ба^бі ни^сдам - О.).

3.2. Загальним правилом чергування твердий / м'який у всіх говірках є аміна твердого на палатальний перед [i], [i] та перед палатальними приголосними тих самих артикуляційних характеристик. У чергування за твердістю / м'якістю вступають лише кореляти (си^діла - сі^діла - Б., но^гу - но^гі - О., то^ї - т^їх - П., но^ччу - ні^ч - Р.). Окремими правилами чергування твердий / м'який є: а) аміна [с] на палатальний у позиції перед [ц']

- напр., сто^ула - с^ціл - О., Б., (прикладів чергування [а] - [а'] перед [да'] не виявлено); б) зміна твердого передньоязикового (крім [р]) на палатальний у позиції перед палатальним передньоязиковим (крім [р']) - О. (по^уло^тно - по^уло^т'н'ани); в) зміна твердого свистячого на палатальний у позиції перед палатальним губним приголосним у О. (а^м'у^к'і - а^м'іста).

3.3. Інші типи чергувань приголосних представлені змінами передньоязикових проривних приголосних африкатами в позиції перед африкатами Б., О., у Р. - нерегулярно (су^с'ітка - су^с'іцци - Б.) та перед піднебінними в О. (мо^уло^удих - мо^уло^удшиї); свистячих з піднебінними перед піднебінними у Б., О., у Р. - нерегулярно (а^ш'янова - ш^широ^ш'ці - Б.); піднебінних зі свистячими перед свистячими приголосними у Б., О. (чи^к'ушк^у - по^ч'чи^кус^ц'і); твердого проривного [т] з [ц'] у позиції після [о'] в О., П. ('шести^ро - ш^ш'іс^ц' - О.).

4. Набори приголосних фонем говірок відрізняються наявністю / відсутністю певної групи твердих і палатальних фонем.

В усіх говірках є тверді й палатальні губні фонemi. Передньоязикові фонemi в говірках мають у своїх характеристиках диференційну ознаку за палатальністю. У Б., Р. наявні тверді і палатальні піднебінні фонemi, в О., П. - диференційна ознака за палатальністю у піднебінних - відсутня. Лише у Р. є диференціація задньоязикових фонем за твердістю / м'якістю. Тільки у П., Р. є тверда і палатальна фарингальні фонemi.

5. В усіх говірках найчастіше нейтралізується опозиція за палатальністю та участю голосу. Нейтралізація за палатальністю відбувається у позиції перед [i], [i] в усіх говірках (ім^м'ії - Б., ка^к'а^к'і - О., пла^п'іт^т'іте - П., 'ви^в'іш^ш'і - Р.).

Опозиції за участю голосу нейтралізуються перед приголосним та паузою. Умовами нейтралізації є вияв давінкового чи глухого приголосного в позиції відповідно перед наступним глухим чи давінким приголосним у такті або перед невеликою паузою, за якою стоїть відповідно глухий чи давінкий приголосний (роіс_дібі'раіу - Б., кап'риклатл' то^у'б'і - О., буітл'і'а'з'ітк'і - П., 'д'а'тл'іко - Р.).

Рідше у говірках виявляється нейтралізація опозицій за місцем творення: нейтралізується опозиція, коли піднебінний член потрапляє в позицію перед свистячим приголосним, уподібнюючись до наступного, і навпаки, свистячий у позиції перед піднебінним приголосним, уподібнюється йому у Б., О. (по^у'чи'куіс_міц'і, роіс_міжи'витис'а - О.). Нейтралізація опозицій за способом творення, відбувається тоді, коли передньоязиковий проривний змінюється на афrikативний приголосний у Б., П. (за'тцц'і'чемо - Б.).

6. Чергування приголосних фонем виявлено в усіх говірках. Це зміни задньоязикових на піднебінні та передньоязикові, чергування передньоязикових з піднебінними, губних приголосних з фонемосполуками губна + |й|.

II. Кількість і співвідношення фонетичних і фонологічних елементів у говірках подано у схемі.

| Гов. | Звуки | | | | Фонemi | | | | Архіф. % архіф. Всього | | | | |
|------|-------|----|-----|-------|--------|----|-----|------|------------------------|---|------|------|------|
| | С | V | во. | С(%) | С | V | во. | С(%) | С | V | С | V | ф.о. |
| П. | 50 | 19 | 69 | 72,5 | 38 | 12 | 50 | 76 | 31 | 3 | 81,6 | 25 | 84 |
| Р. | 49 | 16 | 65 | 75,4 | 45 | 12 | 57 | 78,9 | 38 | 1 | 84,4 | 8,3 | 96 |
| В. | 47 | 12 | 59 | 79,66 | 45 | 12 | 57 | 78,9 | 40 | 2 | 88,8 | 16,6 | 99 |
| О. | 52 | 18 | 70 | 74,28 | 36 | 12 | 48 | 75 | 33 | 3 | 91,6 | 25 | 84 |

У **Висновках** подаються основні результати роботи: важливими з них є такі: досліджувані говірки характеризуються рисами, спільними з іншими говірками західнополіського діалекту, у вокаліах це, зокрема, явище укання; зміна голосного [e] на [i] у ненаголошених складах, шестифонемна система наголошеного вокаліау; у консонантах - обмеження у сполученні палатальних губних, [p'], піднебінних, задньоязикових і фарингального приголосних звуків у сполученні з голосними заднього ряду; наявність протетичних приголосних. Виявлено риси, які вирізняють усі досліджувані говірки, частину чи окрему говірку від інших західнополіських: можливість сполучення [o^v] тільки з попередніми твердими приголосними, відсутність палатальних піднебінних приголосних звуків перед [i], неможливість поєднання усіх приголосних з наступним [j].

Положення дисертації викладено у таких публікаціях:

1. Рефлекси *ъ* у буковинських говірках // Українська мова на Буковині. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 160-річчю від дня народження Юрія Федьковича (Чернівці, 13-15 жовтня 1994 р.). - Чернівці, 1994. - 0,2 д.а.

2. Укання в поліських говірках // Полісся: історія, мова, матеріальна та духовна культура. Матеріали міжнародної наукової конференції. - К., 1995. - 0,6 д.а.

3. Карпатоукраїнські діалекти в колі проблем російської лінгвістики / *Рец. на Исследования по славянской диалектологии*. 1. Карпатоукраинские диалекты: Сб. ст. - М., Институт Славяноведения и балканистики РАН. 1992.- 195 с.+ 48 карт // *Вісник МАУ*. Вип. 1. - К., 1995. - 0,3 д.а.

Чемеркин С.Г.: Типология фонологических систем западнопо-
лесских говоров.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филоло-
гических наук по специальности 10.02.01 - украинский язык, Инс-
титут языковедения им.А.А.Потебни НАН Украины, Киев, 1995.

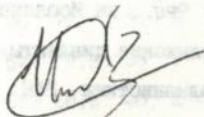
В работе представлено описание фонетических и фонологичес-
ких систем, определены типы четырех говоров западнополесского
диалекта, выявлены черты, свойственные всем исследуемым систе-
мам, а также черты, присущие части из них или только одной сис-
теме.

Chemerkin Sergiy. The Tipology of Phonology Systems of
West Polissya Lokal Languages.

Dissertation for the degree Candidate of Philological
Sciences by speciality 10.02.01 - the ukrainian language, the
Ukraine NAS O.Potebnya Institute of Linguistics, Kyiv, 1995.

This paper contains the description of the phonetic and
phonology systems; the types of four West Polissya local
languages are determined; the features of all explored systems
and the distinguishing features of some of them or only one are
exposed.

Ключові слова: західнополіські говірки, укання, протетич-
ні приголосні, фонетична система, фонологічна система, нейтра-
лізація опозиції, типологія.



Підписано до друку 5.11.95 Формат 60x84 1/16

Ум. друк. арк. 0,9. Обл. вид. арк. 1,0.

Тираж 100. Зам. 586 1995 р. Безвільний

Поліграф. д-ція Ін-ту історії України НАН України
Київ-1, Грушевського, 4

320951

AB 33.143

AB 33.143